

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.46>

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Пузирьов М.С.,

доктор юридичних наук,

старший дослідник,

начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва

Академії Державної пенітенціарної служби

ORCID: 0000-0002-7814-9476

Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх у зарубіжних країнах.

Стаття присвячена з'ясуванню порядку виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх у зарубіжних країнах.

Зазначено, що внаслідок оптимізації установ виконання покарань (протягом 2018–2021 рр. в Україні «законсервовано» 39 установ виконання покарань), зумовленою стрімким скороченням кількості засуджених до позбавлення волі (у т. ч. неповнолітніх), значно скоротилася і кількість спеціальних виховних установ (виховних колоній). Так, станом на кінець 2021 р. в 1 виховній колонії та 1 секторі для засуджених неповнолітніх жіночої статі (що функціонує в рамках установи виконання покарань для чоловіків, засуджених до позбавлення волі) трималося 63 особи.

Це, з одного боку, вимагає від адміністрації установ виконання покарань дотримання вимог роздільного тримання засуджених до позбавлення волі, закріплених ст. 92 Кримінально-виконавчого кодексу України, а з іншого – від керівництва Міністерства юстиції України – розглянути можливість щодо доцільності використання деяких аспектів зарубіжного досвіду організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх.

Проведений порівняльно-правовий (компаративний) аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх у зарубіжних країнах засвідчив такі тенденції: 1) позбавлення волі є найбільш суворим покаранням і до неповнолітніх застосовується у виняткових випадках; 2) в деяких зарубіжних країнах регулювання виконання і відбування позбавлення волі неповнолітніх здійснюється самостійними нормативно-правовими актами, а не окремим розділом чи частиною закону, що регулює виконання покарань в цілому; 3) неповнолітні, порівняно з дорослими, мають додаткові права і свободи, а також тримаються ізольовано від інших категорій засуджених; 4) у разі подальшої оптимізації установ виконання покарань України та скорочення кількості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, постане потреба у створенні поліфункціональних (універсальних) пенітенціарних установ із дотриманням вимог роздільного тримання різних категорій засуджених.

Ключові слова: виконання покарання, позбавлення волі, засуджені неповнолітні, зарубіжний досвід, поліфункціональні (універсальні) пенітенціарні установи, роздільне тримання.

Puzyrov M.S. Execution of punishment in the form of deprivation of liberty concerning convicted juveniles in foreign countries.

The article is dedicated to clarifying the procedure of execution of punishment in the form of deprivation of liberty concerning convicted juveniles in foreign countries.

It is noted that due to the optimization of penal institutions (during 2018–2021, 39 penal institutions were «preserved» in Ukraine), due to the rapid reduction in the number of convicts (including juveniles), the number of special educational institutions (educational colonies) has decreased significantly. Thus, as of the end of 2021, there were 63 persons in 1 educational colony and 1 sector for female juvenile convicts (which operates within the penal institution for men sentenced to deprivation of liberty).

This, on the one hand, requires the administration of penal institutions to comply with the requirements of separate detention of convicts, enshrined in Art. 92 of the Criminal and Executive Code of Ukraine, and on the other – from the leadership of the Ministry of Justice of Ukraine – to consider the feasibility of using some aspects of foreign experience in organizing the process of execution of punishment in the form of deprivation of liberty concerning convicted juveniles.

The comparative analysis for execution of punishment in the form of deprivation of liberty concerning convicted juveniles in foreign countries showed the following trends: 1) deprivation of liberty is the most

severe punishment and is applied to juveniles in exceptional cases; 2) in some foreign countries the regulation of the execution and serving of deprivation of liberty concerning juveniles is carried out by independent regulations, and not by a separate section or part of the law governing the execution of sentences as a whole; 3) juveniles, compared to adults, have additional rights and freedoms, as well as kept isolated from other categories of convicts; 4) in case of further optimization of penal institutions of Ukraine and reduction of the number of juveniles sentenced to deprivation of liberty, there will be a need to create multifunctional (universal) penitentiary institutions in compliance with the requirements of separate detention of different categories of convicts.

Key words: execution of punishment, deprivation of liberty, convicted juveniles, foreign experience, multifunctional (universal) penitentiary institutions, separate detention.

Постановка проблеми. Порядок виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх в усіх цивілізованих країнах виступає своєрідним «мірилом» впровадження гуманістичних засад у кримінально-правову та кримінально-виконавчу (пенітенціарну) політику держави.

В Україні в межах формування та реалізації кримінально-правової політики гуманне ставлення щодо неповнолітніх виявляється у встановленні розділом XV (ст. 97–108) Кримінального кодексу (далі – КК) України особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Такі особливості виявляються у більш м'якому порядку притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, а також призначенні більш м'яких видів покарань, як за рахунок зменшення меж відповідних заходів державного примусу (ст. 98–102 КК України), так і за рахунок неможливості призначення неповнолітнім найсуворішого покарання – довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 64 КК України) [1].

Окрім кримінально-правових засад, особливості поведінки із неповнолітніми у сфері застосування покарання впливають із такого принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як диференціації та індивідуалізації виконання покарань, закріпленого в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України. Це, у свою чергу, зумовлює виділення законодавцем у КВК України самостійної глави 21, присвяченої особливостям відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми, де останній категорії засуджених присвячено переважну більшість кримінально-виконавчих норм (ст. 143–149). Також, виходячи з національних кримінально-виконавчих засад (ч. 2 ст. 11, ст. 19 КВК України), особливе місце у системі установ виконання покарань України посідають спеціальні установи для неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, – виховні колонії [2].

Водночас, внаслідок оптимізації установ виконання покарань (протягом 2018–2021 рр. «законсервовано» 39 установ виконання покарань), зумовленою стрімким скороченням кількості засуджених до позбавлення волі (у т. ч. неповнолітніх), значно скоротилася і кількість спеціальних виховних установ (виховних колоній). Так, наприклад, якщо станом на 1 лютого 2019 р. у 6 виховних колоніях (для неповнолітніх) трималося 116 осіб, на 30 липня 2020 р. у 2 виховних колоніях та 1 відповідному секторі – 73 особи, то на кінець 2021 р. в 1 виховній колонії та 1 секторі для засуджених неповнолітніх жіночої статі (що функціонує в рамках установи виконання покарань для чоловіків, засуджених до позбавлення волі) трималося 63 особи.

Усе це, з одного боку, вимагає від адміністрації установ виконання покарань дотримання вимог роздільного тримання засуджених до позбавлення волі, закріплених ст. 92 КВК України, а з іншого – від керівництва Міністерства юстиції України – розглянути можливість щодо доцільності використання деяких аспектів зарубіжного досвіду організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу розробленої у статті проблематики становлять наукові праці таких українських і зарубіжних учених, як: З. А. Астемірова, Л. В. Багрій-Шахматова, І. Г. Богатирьова, А. М. Бурцева, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. О. Жабського, Т. Л. Кальченко, Ю. А. Кашуби, О. Г. Колба, В. О. Меркулової, О. С. Міхліна, Є. С. Назимка, А. Л. Сантасова, К. О. Скрильникова, В. В. Стадніка, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, П. В. Теляшина, В. М. Трубникова, В. О. Човгана, О. О. Шкути, В. П. Шупілова, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є з'ясування порядку виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх у зарубіжних країнах.

Виклад основного змісту. У нашому дослідженні, зважаючи на вимоги щодо обсягу публікації, ми проаналізували досвід деяких зарубіжних країн – представників різних правових сімей, а саме: у межах романо-германської правової сім'ї – Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН), англо-американської правової сім'ї – Англії та Уельсу.

Водночас ми погоджуємося з наведеною в пенітенціарній науці позицією, що у процесі порівняльно-правового (компаративного) дослідження потрібно брати до уваги, що кримінально-виконавчі (пенітенціарні) системи зарубіжжя, а в їх складі пенітенціарні установи для неповнолітніх мають різний

час виникнення та формування, відмінності в історичному шляху створення, що не може не відобразитись на особливостях виконання покарань [3, с. 4].

Характеризуючи пенітенціарну систему **ФРН**, варто зазначити, що в цій країні до неповнолітніх (осіб, які не досягли 18 років) позбавлення волі (максимально до 10 років) застосовується лише у випадку, коли заходи виховного характеру виявилися недостатніми або підліток вчинив тяжкий злочин. Також до неповнолітніх не застосовується покарання у виді довічного позбавлення волі [4, с. 49]. За вказаним напрямом відмічаємо схожість гуманістичного вектору кримінально-правової політики у ФРН та Україні щодо неповнолітніх [5, с. 150].

Вивчення спеціальної юридичної літератури надало можливість установити, що у ФРН неповнолітні відбувають покарання у спеціальних установах окремо від дорослих [6, с. 47]. Водночас проведений аналіз Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки» [7] не виявив норм, присвячених як роздільному триманню неповнолітніх і дорослих, так і особливостям виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх.

Цим відповідний кримінально-виконавчий закон ФРН відрізняється від KBK України, а також кодифікованого кримінально-виконавчого законодавства низки країн СНД. Зазначену тенденцію ми можемо пояснити тим, що кримінально-виконавчому законодавству ФРН, незважаючи на приналежність до романо-германської правової сім'ї, не властива така форма систематизації законодавства, як кодифікація [8, с. 79].

На цю відмінну рису кримінально-виконавчого права ФРН звертає увагу в дисертаційному дослідженні А. М. Бурцев, зазначаючи, що правові підстави виконання покарання у виді позбавлення волі для неповнолітніх установлені в § 92 абз. 1 Закону «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» 1974 р., що передбачає особливі установи для неповнолітніх засуджених. Також поіменованим ученим відмічено, що Закон ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки» не поширює своєї дії на виконання покарання у виді позбавлення волі на неповнолітніх засуджених, тому утворюється певний правовий вакуум, досі ще не заповнений. Відсутність більш докладного регулювання спонукало управління юстиції федеральних земель домовитися про видання уніфікованих розпоряджень про виконання покарань для неповнолітніх. Кримінально-виконавчі установи для неповнолітніх у загальних рисах повторюють перелічені вище типи. Особливість їх функціонування полягає в реалізації великої кількості загальноосвітніх програм та програм професійного навчання, оскільки вельми часто юні злочинці показують український рівень освіти [9, с. 145].

Станом на 30.06.2021 питома вага неповнолітніх засуджених до позбавлення волі у структурі «тюремного населення» ФРН становила 2,2 % [10]. Особливістю пенітенціарної системи ФРН, порівняно з Україною, є те, що в цій зарубіжній країні як захід заохочення щодо засуджених неповнолітніх застосовується скорочення строку покарання, тобто за кожен місяць правослухняної поведінки на певну кількість днів скорочується строк покарання, призначений вироком [11, с. 15].

Зважаючи на сучасні процеси реформування кримінально-виконавчої системи України, вважаємо, що запровадження в законодавство України інституту скорочення строку покарання сприятиме більш послідовній реалізації принципів гуманізму, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, закріплених ст. 5 KBK України.

Переходячи до аналізу виконання покарання у виді позбавлення волі в інших зарубіжних країнах, у контексті взаємної міжнародної інтеграції та взаємозбагачення національних кримінально-виконавчих систем, доречно підкреслити, що пенітенціарна система Англії запозичила у США досвід виправного впливу на неповнолітніх злочинців. Так, як зазначає Є. П. Бурдо, у 1902 р. реформатор сер Евелін Раглс-Брайс, за досвідом США, організував спеціальну школу для перевиховання засуджених підлітків. Для цього він обрав село Борсталь (графство Кент) і створив школу за типом реформаторію Ельміра у штаті Нью-Йорк, де перевиховував підлітків розумово, фізично і морально. Потім усі реформаторії стали називатися Кентіш вілледж і сьогодні вони діють на території Англії і США як спосіб перевиховання важких підлітків [12, с. 43]. Водночас, на відміну від американських реформаторіїв, борстальська система не передбачала застосування системи невинувачених вироків [13, с. 162].

Заразом і борстальська система згодом стала переживати кризу. Як зазначається з цього приводу у спеціальних дослідженнях зарубіжного пенітенціарного досвіду, основні проблеми, з якими зіткнулася практика борстальських установ, полягали в наступному: 1) багато з вихованців борстальських установ потрапляли туди сформованими злочинцями, незважаючи на вік; 2) постійний рівень повторного вчинення злочинів вихованцями борстальських установ становив 35 %; 3) установлений законом 1908 р. максимальний строк тримання в борстальській установі становив три роки, що було недостатньо для перевиховання закоренілих злочинців [14, с. 42].

За даними дослідників, ув'язнені (від 16 до 21 року) в сучасних борстальських тюрмах поділяються залежно від ступеня суспільної небезпеки вчинених ними злочинів і ступеня виправлення. Зважаючи на це, вони переводяться з однієї категорії до іншої з більш м'якими умовами відбування покарання і на більш високих ступенях мають право носити загальноцивільний одяг і працювати за межами установи [15, с. 177–178].

В **Англиї та Уельсі** процес організації виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх відмінний від того, що існує в Україні. По-перше, ст. 226 Закону Англиї та Уельсу «Про кримінальну юстицію» 2003 р. передбачає можливість застосування довічного позбавлення волі до осіб, які не досягли 18 років [16, с. 132], чого не передбачено в українському законодавстві.

По-друге, наявна відмінність у вікових межах при визначенні особливостей кримінально-виконавчої діяльності. Так, в Англиї та Уельсі діяльність установ для молодих злочинців регламентується Правилами функціонування установ для молодих злочинців («The Young Offender Institution Rules»), що були прийняті 21 грудня 2000 р. і набрали чинності з 1 квітня 2001 р. Ці Правила складаються із шести частин та 89 статей [17]. Як зазначають англійські вчені, термін «молодий злочинець» («young offender») в Англиї та Уельсі застосовують до особи, яка вчинила злочин у віці від 10 до 21 року [18, с. 19]. Таким чином, означений термін ширший за поняття «неповнолітній».

Ураховуючи цю обставину, система установ для молодих злочинців в Англиї та Уельсі має особливості порівняно із системою установ виконання покарань в Україні та складається з таких інституцій:

1) місцеві будинки для тримання дітей, які підконтрольні муніципальній владі. В цих установах тримаються хлопчики віком від 12 до 14 років і дівчата до 16 років, а також як виняток хлопчики віком від 15 до 16 років у разі, якщо їх переведення до інших пенітенціарних установ може вплинути на них негативно;

2) центри позбавлення волі для неповнолітніх злочинців віком до 17 років. Усього в Англиї та Уельсі функціонує чотири такі центри, які за контрактом із Міністерством юстиції управляються приватними компаніями. В цих установах неповнолітні злочинці тримаються в суворих умовах з обов'язковим відвідуванням школи та реабілітаційних курсів. Робота із засудженими в таких центрах відбувається в невеликих групах, що дає можливість найбільш ефективно впливати на кожного неповнолітнього з метою реформування його кримінального характеру та звичок;

3) установи для молодих злочинців управляються Тюремною службою, за винятком установ Ешфілд і Парк, які за контрактом передані в управління приватним компаніям. У зазначених установах тримаються злочинці віком від 15 до 21 року, з умовою обов'язкового роздільного тримання осіб віком від 18 до 21 року [14, с. 115–116].

Отже, за результатами порівняльного аналізу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх в Англиї та Уельсі й Україні можемо виділити низку відмінностей, а саме:

1) не можна визнати кримінально-правову й кримінально-виконавчу політику Англиї та Уельсу такою, що повною мірою відповідає європейським пенітенціарним стандартам, оскільки ст. 226 Закону «Про кримінальну юстицію» 2003 р. передбачає можливість застосування довічного позбавлення волі до злочинців, які не досягли 18 років [16, с. 132]. Натомість в Україні, згідно з ч. 2 ст. 64 КК України, довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;

2) в Англиї неповнолітньою вважається особа віком до 18 років. Так само й в Україні. Проте спеціальні пенітенціарні установи для «неповнолітніх» в Англиї функціонують для осіб віком до 21 року. Це загальне правило. У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 148 КВК України, з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку, *можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років* (курсів наш. – М. П.) [2]. Водночас існує відмінність щодо можливості роздільного тримання неповнолітніх і дорослих у межах однієї установи. Так, як зазначають дослідники, молодих засуджених тримають окремо від дорослих чоловіків у місцях позбавлення волі або в окремих установах, призначених винятково для осіб до 21 року, або в окремих корпусах установ для чоловіків [19, с. 189]. У принципі, зазначена практика є допустимою, такою, що не суперечить міжнародним пенітенціарним стандартам і може бути застосована у разі створення в Україні поліфункціональних (універсальних) пенітенціарних установ [20, с. 352–353; 21, с. 394–395].

Висновки. Таким чином, проведений порівняльно-правовий (компаративний) аналіз засвідчує такі тенденції: 1) позбавлення волі є найбільш суворим покаранням і до неповнолітніх застосовується у виняткових випадках. У переважній більшості застосовується до осіб, які вчинили найбільш суспільно небезпечні діяння; 2) в деяких зарубіжних країнах регулювання виконання і відбування позбавлення волі неповнолітніх здійснюється самостійними нормативно-правовими актами, а не окремим розділом чи частиною закону, що регулює виконання покарань в цілому; 3) неповнолітні, порівняно з дорослими, мають додаткові права і свободи, а також тримаються ізольовано від інших категорій засуджених,

що зумовлено принципами гуманізму, диференціації тощо; 4) у разі подальшої оптимізації установ виконання покарань України та скорочення кількості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, постане потреба у створенні поліфункціональних (універсальних) пенітенціарних установ із дотриманням вимог роздільного тримання різних категорій засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
3. Пенитенциарные системы зарубежных стран: учеб.-практ. пособ. / сост. В. И. Гуржий, М. П. Мелентьев. Киев: РИО МВД Украины, 1993. 104 с.
4. Simon R. J., Waal Ch. A. D. *Prisons the world over*. Lanham: Lexington Books, 2009. 162 p.
5. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз фундаментальних засад виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та Федеративній Республіці Німеччини. *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Харків, 20 листоп. 2015 р.) / Харківський нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. Харків: ХНУВС, 2015. С. 148–152.
6. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ): учеб. пособ. / науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва: Акад. МВД СССР, 1978. Вып. II. 88 с.
7. Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 45 p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf (дата звернення: 15.12.2021).
8. Пузирьов М. С. Класифікація установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Федеративній Республіці Німеччина: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 77–80.
9. Бурцев А. Н. Пенитенциарная система Германии в XVI – нач. XXI вв.: историко-юридическое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2007. 223 с.
10. Germany. *World Prison Brief data*. URL: <http://www.prisonstudies.org/country/germany> (дата звернення: 15.12.2021).
11. Краснов Ю. А. Зарубежный опыт исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении несовершеннолетних. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 7. С. 12–17.
12. Бурдо Е. П. Наказание по общему праву Англии, Уэльса и США (сравнительно-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2007. 207 с.
13. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О. М. Литвинов та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. Київ: ВД «Дакор», 2015. 632 с.
14. Андреященко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв.: историко-юридическое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2006. 180 с.
15. Ткачевский Ю. М. Российская прогрессивная система исполнения уголовных наказаний. *Ткачевский Ю. М. Избранные труды*. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2010. С. 149–394.
16. Gibson B., Watkins M. *Criminal Justice Act 2003: A guide to the new procedures and sentencing*. Winchester: Waterside Press, 2004. 176 p.
17. The Young Offender Institution Rules 2000. 29 p. URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/2000/3371/pdfs/uksi_20003371_en.pdf (дата звернення: 15.12.2021).
18. Gordon W., Cuddy P., Black J. *Introduction to youth justice: Incorporating an introduction to the youth court* / ed. by B. Gibson. 2nd ed. Winchester: Waterside Press, 1999. 160 p.
19. Жабский В. А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2011. 416 с.
20. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.
21. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.